

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ В ЕКОНОМІЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

О. В. Хоменко

В статті розглядаються особливості модернізації іншомовної підготовки в економічних ВНЗ. Зазначено, що встановлення національних параметрів для результатів такої підготовки, що відповідають загальноєвропейському стандартизованому рівню володіння іноземною мовою, сприятиме дифузії англійської мови в освіту. Наголошено, що таким чином мова виступає вже інтегрованою складовою освіти, а не лише окремим навчальним предметом. Підкреслено актуальність формування іншомовних інтегрованих компетентностей майбутніх фахівців на основі міждисциплінарної інтеграції. Обґрунтовано необхідність створення компетентнісної моделі викладача іноземної мови для ВНЗ економічного профілю, структурного удосконалення кафедр.

Ключові слова: лінгвістична культура, міждисциплінарна інтеграція, модернізація іншомовної підготовки, рівень володіння іноземною мовою.

ОСОБЕННОСТИ МОДЕРНИЗАЦИИ ИНОЯЗЫЧНОЙ ПОДГОТОВКИ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

А. В. Хоменко

В статье рассматриваются особенности модернизации иноязычной подготовки в экономических вузах. Отмечается, что определение национальных параметров для результатов такой подготовки, отвечающих общеєвропейскому стандартизованному уровню владения иностранным языком, способствует диффузии английского языка в образование. Указывается, что таким образом язык выступает уже интегрированной составляющей образования, а не только отдельным учебным предметом. Подчеркивается актуальность формирования иноязычных интегрированных компетентностей будущих специалистов на основе междисциплинарной интеграции. Обоснована необходимость создания компетентностной модели преподавателя иностранного языка для ВНЗ экономического профиля, структурного усовершенствования кафедр.

Ключевые слова: лингвистическая культура, междисциплинарная интеграция, модернизация иноязычной подготовки, уровень владения иностранным языком.

MODERNIZATION PECULIARITIES OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION IN ECONOMICS HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

O.V.Khomenko

The purpose of the paper is to reveal the peculiarities of modernization of foreign language education in higher education establishments of the economic bias. It has been noted that the relevance of the national parameters for the foreign language education outcomes to the Common European Framework of Reference will result in the diffusion of the English language in education. The author has pointed out that the English language will become an integrated part of education and not only a separate subject. Besides the formation of foreign language integrated competence of future specialists on the basis of interdisciplinary integration has been emphasized. Special attention has been paid to the creation of a competence model for the foreign language teacher of universities for economics, to the structural improvement of foreign language departments.

Key words: linguistic culture, interdisciplinary integration, modernisation of the foreign language education, common reference level.

Статус сучасного висококваліфікованого фахівця в умовах глобалізації, коли державні кордони не складають перешкоди для інтенсивної комунікації професіоналів, а обмін інформацією та професійним досвідом перетворюється на необхідну умову продуктивної та ефективної діяльності, визначається його (фахівця) лінгвістичною культурою. Володіння іноземними мовами є нормою та умовою для отримання престижної високооплачуваної роботи та професійної реалізації особистості. Це зумовлює потребу в якісній іншомовній підготовці (ІП) в нелінгвістичних вищих навчальних закладах, зокрема економічних. Саме пошуком ефективних шляхів якісної модернізації ІП і зумовлена актуальність статті. Її **мета** – визначити особливості та окреслити деякі практичні напрями такої модернізації.

Аналіз джерел, присвячених проблемі іншомовної підготовки, свідчить, що володіння іноземними мовами, зокрема англійською як мовою міжнаціонального спілкування в умовах глобалізації, стає основним критерієм, який визначає можливість працевлаштування. Зокрема дослідження, проведене

аналітичним відділом британського журналу *Economist* в 2012 році показало, що на думку 70% керівників компаній, для того, щоб реалізувати корпоративні плани, принаймні 50% співробітників повинні володіти англійською мовою. Що стосується України, то згідно з аналізом бази даних вакансій і резюме Міжнародного кадрового порталу *hh.ua* кількість вакансій з вимогою володіти англійською мовою становить, зокрема, з маркетингу – 33%, топ-менеджменту – 30%, управління персоналом – 25%, бухгалтерії, фінансів підприємства – 25%, банківської сфери – 16%, продажу – 14%. Як бачимо, володіння англійською мовою в епоху глобалізації вважається значною перевагою в очах роботодавців. Слід зазначити, що студенти вітчизняних економічних ВНЗ чітко розуміють, наскільки знання іноземних мов може розширити їх можливості працевлаштування та кар'єрного росту. Про це, до прикладу, свідчать результати проведеного нами анкетування студентів факультету економіки та бізнесу. На запитання: «Що означає для Вас володіння іноземною мовою?» 13,33% відповіли, що це підвищує престижність професії, 48,33% – легше знайти добре оплачувану роботу, 22,78% – викликає повагу у бізнес-партнерів, 11,67% – знімає багато проблем у веденні бізнесу. Лише 3,89% опитаних зазначили, що володіння мовами не дає ніяких переваг, спокійно можна обійтися і без них.

Оскільки, як ми наголошували вище, йдеться про лінгвістичну культуру майбутніх фахівців, то розглянемо особливості її формування в процесі іншомовної підготовки. Зауважимо у цьому зв'язку, що поширення англійської мови у світі і перетворення її на *lingua franca* піднімає проблему вивчення культури англомовних країн: до якої саме культури віднести *lingua franca*, яка культура разом із мовою стала світовою, і яку вивчати. Англійська мова зараз настільки поширена, що її вже не можна віднести до якої-небудь держави або групи держав. На сьогоднішній день у світі склалася ситуація, коли 70% людей, які вільно володіють англійською, вивчили її як іноземну. Нам видається, що вирішення проблеми слід шукати у розумінні мети іншомовної підготовки. Для різних користувачів вона буде різною. Чітко сформульована мета особливо важлива для викладачів, оскільки саме їм належить основна роль в організації навчального процесу з іншомовної підготовки, у визначенні змісту та відборі матеріалу. Сучасну стратегічну мету іншомовної підготовки в нелінгвістичних ВНЗ ми декларуємо як формування полікультурної /вторинної професійної мовної особистості [2, с. 30–31]. Тому вважаємо за необхідне ввести до змісту навчання англійської мови економіко-політичні та соціокультурні особливості представників різних соціумів в умовах глобалізації. У відповідності до аксіологічного підходу, зміст іншомовної підготовки повинен спонукати до осмислення пріоритетів, системи цінностей. Звідси, необхідність навчити студентів адекватно висловлювати свої думки та, уникаючи комунікативного непорозуміння, розуміти культурні відмінності, оскільки ми орієнтуємо майбутніх фахівців на роботу в полікультурному професійному середовищі глобалізованого світу з розумінням того, що навіть у німецькій, французькій, китайській фірмі вони будуть користуватися англійською мовою як корпоративною. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне вибудовувати іншомовну підготовку на різниці культур, тобто навчати англійської мови паралельно з навчанням культур країн-носіїв цієї мови в порівнянні з рідною. Причому вважаємо за доцільне аналізувати, як культурні відмінності можуть вплинути на міжкультурну комунікацію. Тобто, йдеться, по суті, про білінгвізм та розвиток інтеркультуралізму – знання особливостей тих чи інших культур, які використовуються у професійних цілях. Це дасть можливість майбутнім фахівцям проникнути у логіку світосприйняття носіїв іншої культури. Зауважимо, що традиційно метою навчання іноземних мов в Україні є іншомовне спілкування. Мається на увазі спілкування з носіями мови. Проте досягти володіння мовою в економічному ВНЗ на рівні її носія для більшості студентів поки що нам видається проблематичним. Потребам майбутніх фахівців більше б відповідали навички міжкультурної комунікації в їх професійній галузі. Тому зрозуміло, що поряд із розмовно-побутовою мовою, слід навчати і мови академічного стилю для ділового спілкування, публічних виступів /презентацій, для роботи з офіційними документами, а також мови спеціальності у відповідності до мотивів, потреб, здібностей студентів та рівня володіння англійською мовою.

Ми вже наголошували, що *lingua franca* відрізняється від власне англійської мови і використовується для усного і письмового спілкування тими, для кого вона є іноземною. А це означає, що така мова неминуче буде спрощеною. За даними досліджень, які проводилися в міжнародних організаціях серед співробітників, які використовували англійську мову як іноземну, 60% зізналися, що їм простіше розуміти тих, для кого англійська не є рідною (К. Ноем, 2006). Звідси, слід звернути увагу і на спрощені варіанти англійської мови, наприклад, *Globish*, знайти їм місце в іншомовній підготовці нелінгвістичного ВНЗ, запропонувати їх студентам в залежності від їх бажання та мотивації. Отже, не слід обмежуватися лише традиційними підходами до іншомовної підготовки, а вибудовувати її як відкриту нелінійну систему, яка б могла вбирати в себе всі сучасні тенденції, віяння та інновації.

Зазначимо, що багато країн світу будують свою освітню політику в галузі іншомовної підготовки, виходячи з того, що англійська мова є базовою. Це набирає актуальності і в Україні. Тому, на наше

переконання, актуалізується значення та вага поняття «рівень володіння мовою», що зумовлює обов'язкову його прив'язку до мети вивчення / навчання іноземної мови на всіх етапах іншомовної підготовки: школа – університет – лінгвосоосвіта. Йдеться про загальноєвропейський стандартизований рівень володіння іноземною мовою (РВМ), задекларований у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти Ради Європи [4]. Введення РВМ у вітчизняну практику іншомовного навчання спрямоване на підвищення якості навчання / вивчення мов, формування у майбутніх фахівців іншомовної комунікативної компетентності стандартизованого рівня, що визнається у широкому європейському форматі. Перші кроки в цьому напрямку вже зроблені. По-перше, загальноєвропейські рівні (ЗЄР) враховані у Державному стандарті базової і повної середньої освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. По-друге, Міністерство освіти і науки України спільно з Британською Радою та Гете-інститутом розробили Національну рамкову програму з англійської та німецької мови для професійного спілкування у нелінгвістичних ВНЗ України, в якій знайшли відображення як ЗЄР, так і вимоги ОКХ випускників, затверджені МОН України. Відповідно до шкільного Державного стандарту рівень володіння іноземною мовою випускника загальноосвітньої середньої школи повинен становити В1+. Згідно з вимогами національної програми, вихідний РВМ бакалавра повинен становити В2. Вибір даного рівня, як цільового, був зумовлений чинними вимогами щодо РВМ, прийнятими в академічному і професійному середовищах у країнах ЄС, які вимірюються міжнародно-визнаними мовними іспитами. Отже, кінцевим результатом навчання іноземної мови в українських ВНЗ стане оволодіння мовою у відповідності до зазначених рівнів складності. Встановлення національних параметрів для результатів навчання / вивчення ІМ, що відповідають міжнародно визнаним стандартам, які описані у Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти, сприятиме покращенню результату та якості процесу іншомовного навчання та полегшить мобільність студентів у спільному європейському освітньому просторі, збільшить їхню конкурентну спроможність на ринку праці, а також сприятиме диверсифікації професійно орієнтованої іншомовної підготовки студентів та появи високої вірогідності дифузії англійської мови в освіту. Таким чином, мова виступає вже інтегрованою складовою освіти, а не лише окремим навчальним предметом. В свою чергу, це детермінує появу як англійської мови, так і повністю оволодіння вибраною спеціальністю англійською мовою. Це означає, що надалі англійську мову в системі професійної підготовки фахівців доцільно вивчати засобами будь-якого іншого предмету. Звідси, стає актуальним формування іншомовних інтегрованих компетентностей майбутніх фахівців у процесі вивчення фахових дисциплін іноземною мовою. тобто, йдеться вже про міждисциплінарну інтеграцію.

Українським вищим закладам освіти, зокрема економічним, не вистачає привабливості та конкурентоздатності закордонних університетів з їх індивідуальними навчальними програмами, широким простором для вибору, націленістю на результат тощо. В нас все ще переважає модель – викладач говорить, студент слухає, відвідує лекції, складає іспити. При такому підході, як нам видається, досить проблематично виховати незалежну індивідуальність із самостійним мисленням. Один із шляхів виходу із ситуації ми вбачаємо в такій організації навчального процесу, за якої стає можливим використання більше, ніж однієї мови як мови навчання та викладання. Тобто, йдеться про уведення білінгвізму/ полілінгвізму, що надає свободу вибору та відповідає задекларованій вище стратегічній меті. Слід зауважити, що у цьому напрямку в Україні вже зроблені певні кроки. По-перше, в Програмі з англійської мови для професійного спілкування (2005), розробленій спільно з Британською Радою, в руслі загальноєвропейських тенденцій в мовній політиці іншомовна підготовка в Україні розглядається як полікультурний, полілінгвальний простір; провідні принципи її реалізації ґрунтуються на мовному й культурному плюралізмі [1]. По-друге, в постанові Міністерства освіти та науки України (2011) йдеться про збільшення кількості іноземних мов, що вивчаються у вищій школі. Зазначені положення є одними з базових для обґрунтування доцільності впровадження полілінгвальної підготовки, зокрема для студентів економічних спеціальностей. Розглядаючи полілінгвізм як один із напрямів модернізації іншомовної підготовки, зауважимо, що мета Європейського Союзу – рідна мова + дві іноземні – дає імпульс до вивчення проблеми полілінгвальної освіти і в Україні з точки зору її дидактичної організації, лінгвістичних особливостей та технологій навчання. Проте доводиться констатувати, що як у вітчизняній, так і в зарубіжній педагогічній літературі теоретичні засади та технології навчання багатомовності розроблені ще недостатньо. Для активного впровадження полілінгвізму в практику навчання нелінгвістичних ВНЗ потрібна серйозна теоретико-методологічна база, потрібні дослідження в галузі психології, психології мовлення, теорії мовленнєвої діяльності, педагогіки, методики тощо. На жаль, поки що все це в Україні відсутнє. Уведення ж полілінгвізму спонукає до кардинальних змін у системі іншомовної підготовки в економічних вищих навчальних закладах. Зокрема, як це є в переважній більшості університетів світу, передбачає обов'язкове викладання іноземних мов їх носіями. В наш час в умовах викладацької мобільності, міжнародної співпраці вищих освітніх закладів запрошення викладачів

– носіїв тієї чи іншої мови є абсолютно реальним. Проблема в іншому – не завжди носії мови спроможні надати широкі лінгвістичні та культурологічні знання, сформувати навички та вміння лише тому, що не володіють рідною мовою студентів. До цього часу в середовищі фахівців точаться дискусії щодо ролі і місця рідної мови у навчанні іноземних. Ми не будемо заглиблюватися в них, оскільки це не входить до цілей статті. Зазначимо лише, що роль рідної мови у навчанні іноземної переоцінити важко. Тому для викладання у наших ВНЗ потрібні не просто висококваліфіковані викладачі – носії мови, а й обов'язково ті, хто володіє українською мовою. Оскільки досить складно знайти за кордоном таких викладачів, вирішення проблеми ми вбачаємо у підготовці їх власними силами, на базі ВНЗ. Якихось значних фінансових затрат це не потребуватиме, оскільки кафедри іноземних мов спроможні за своїми інтенсивними методиками забезпечити короткотермінове навчання закордонних колег української мови як іноземної.

Зауважимо також, що нові віяння в освіті висувають і нові вимоги як до особистісних характеристик вітчизняного викладача, так і до рівня його професіоналізму. Ми, слідом за В.С. Пономаренком (2012), вже наголошували у своїх публікаціях, що частина викладачів ще користується минулим досвідом у своїй діяльності. Це ж стосується і викладачів іноземної мови економічних ВНЗ. Проведене нами анонімне опитування викладачів економічних факультетів деяких українських ВНЗ засвідчило, що 49,3 % з них хотіли б працювати традиційно, за старими технологіями і не вірять в ефективність новітніх підходів і концепцій; 23% змогли б працювати по-новому; за завданням керівництва; 25,7% висловили готовність до інновацій, 2% не визначилися у своєму ставленні до них. Причину такої нерішучості ми вбачаємо, перш за все, у відсутності спеціалізованої підготовки у викладачів іноземних мов. Зазвичай, вони отримують таку ж саму підготовку, як і спеціалісти лінгвістичних ВНЗ. Це означає, що у них не сформовані спеціальні лінгводидактичні компетентності, які спроможні забезпечити ефективність професійно-педагогічної діяльності в галузі професійно орієнтованої іншомовної підготовки. Рівень знань в економіці навіть студента-першокурсника часто перевищує обізнаність викладача іноземної мови з економічною сферою. Це зумовлює необхідність створення компетентнісної моделі викладача іноземної мови для ВНЗ економічного профілю, а, отже, розробки цілісної методичної системи спеціалізованої лінгводидактичної підготовки майбутніх викладачів нелінгвістичних ВНЗ для того, щоб зняти вузьку спрямованість підготовки викладачів іноземних мов. Проте це тема спеціального дослідження. Стосовно ж економічного вищого навчального закладу, справедливою видається вимога мати другу економічну освіту для викладачів іноземної мови. Це пояснюється тим, що функції викладача, який викладає курс іноземної мови для спеціальності, набагато ширші, ніж функції викладача, який веде загальний курс іншомовної підготовки. Лише для того, щоб розробити програму професійно орієнтованого курсу, викладач повинен: проаналізувати потреби професійного середовища майбутнього фахівця; сформулювати кінцеві завдання курсу; сформулювати і сформувати як лінгвістичні, так і професійні компетентності; розробити засоби контролю, які відрізняються від засобів контролю лише володіння іноземною мовою; розробити проблемно-комунікативні завдання професійного характеру з економічної спеціальності тощо. Крім того, невід'ємною складовою професійної діяльності викладача є вміння розробляти спеціалізовані навчальні посібники. Для цього він повинен або відібрати та при необхідності адаптувати оригінальні навчальні матеріали з урахуванням рівнів володіння мовою, або навіть розробити нові у випадку їх відсутності. Тобто, це ще раз доводить, що викладач іноземної мови, перш за все, відчуває потребу в міждисциплінарній підготовці, в інтегрованому знанні.

Модернізація іншомовної підготовки в економічних ВНЗ потребує і структурного удосконалення. Вважаємо, що функції кафедр іноземних мов в економічних ВНЗ повинні бути значно розширені. По суті, вони перетворюються на лінгвістично-методичні центри, як це є, наприклад, в європейських університетах. Тобто, назріла об'єктивна необхідність у зміні назви такої структури, як кафедра іноземних мов, оскільки цей термін занадто вузький і не відображає суті сучасної іншомовної підготовки у ВНЗ. До завдань центрів, як нам видається, повинні входити зокрема: організація та координація підготовки з різних іноземних мов за допомогою різноманітних проєктів, зокрема міжнародних; розробка спеціальних програм і мультимедійних ресурсів для автономного навчання студентів відповідно до рівня володіння ними мовами; розробка як обов'язкових навчальних програм, так і індивідуальних /факультативних на прохання факультетів, професорсько-викладацького складу, студентських груп, які відповідають рівню їх іншомовної підготовки; розробка різнорівневих міждисциплінарних навчальних програм іноземними мовами, проведення методичних семінарів з інноваційних технологій для викладачів та навчальних семінарів для студентів; розробка інноваційних форм навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема технологій, що дозволяють працювати в синхронному режимі реального часу (Skype, Moodle, віртуальні класи), асинхронних технологій – блоги, мобільні технології (MALL); розробка навчальних рівневих програм для дистанційного навчання; організація самостійного навчання; організація мовних курсів тощо. Стосовно останньої позиції зауважимо, що відкриття мовних

курсів, активізація роботи із залучення студентів до вивчення другої (третьої...) мови, різновидів англійської тощо при профільних ВНЗ також сприятиме диверсифікації навчання, підвищенню ефективності оволодіння іноземними мовами. Вважаємо також за доцільне використати і китайський досвід, постійно вносячи корективи у навчальні програми в залежності від інновацій в економіці [3]. Розробці інноваційних навчальних програм та планів, кардинальним їх змінам ми відводимо чільне місце у діяльності центрів. Досягти цього буде нелегко. Недарма Вудро Вільсон (Woodrow T. Wilson), педагог за освітою, ректор Принстонського університету, 28-ий президент Сполучених Штатів Америки сказав, що легше перенести кладовище, ніж змінити навчальну програму («It is easier to change the location of a cemetery, than to change the school curriculum»). Проте змінювати програми доведеться, оскільки основною умовою міжнародного співробітництва є забезпечення взаєморозуміння через викладання і вивчення мови міжнародного спілкування та надання студентам можливості освоїти освітні програми іншою мовою / мовами. Нам потрібно оперативно приймати міжнародні правила гри, запроваджуючи у навчальний процес нелінгвістичних ВНЗ англомовні програми, підсилюючи інтернаціональну складову бакалаврських та магістерських програм із спеціальності за рахунок їх англомовності, вивчати фахові дисципліни або окремі змістові модулі цих дисциплін іноземною мовою тощо.

З огляду на все вище викладене, з урахуванням нагальної потреби в модернізації іншомовної підготовки, зокрема в економічних вищих навчальних закладах, необхідності в координації дій в цьому напрямку, вважаємо за доцільне створення в Україні Національної асоціації викладачів іноземних мов ділового та професійного спілкування в сфері економіки та бізнесу. Це сприятиме: об'єднанню інтелектуального потенціалу українських економічних ВНЗ / факультетів економічного профілю для модернізації системи професійно орієнтованої іншомовної підготовки; розвитку концепції іншомовної підготовки для економічних спеціальностей, розробці інноваційних теоретичних та практичних аспектів ділового та професійно орієнтованого спілкування, обміну та пропаганді кращого досвіду в цій галузі в Україні та за її межами; наданню постійної методичної підтримки викладачам іноземних мов та допомоги у здобутті другої вищої освіти з економічної спеціальності тощо.

Окреслені в рамках статті лише деякі практичні напрями модернізації іншомовної підготовки сприятимуть усуненню невідповідності між соціальним замовленням суспільства на новий соціально-професійний тип особистості фахівця із знанням іноземних мов і здатністю самореалізуватися в полікультурному та мультилінгвальному глобалізованому інформаційному світі, та теорією і практикою іншомовної підготовки в економічних вищих навчальних закладах України. Подальші перспективи дослідження вбачаємо у розвитку теоретичних та методичних основ міждисциплінарної інтеграції в нелінгвістичних/ економічних ВНЗ з метою формування професійної компетентності майбутніх фахівців, невід'ємною складовою якої вважаємо професійну іншомовну комунікативну компетентність як базову для виховання полікультурної мовної професійної особистості.

Література

1. Програма з англійської мови для професійного спілкування. Колектив авторів: Г. Є. Бакаєва, О. А. Борисенко та ін. – К. : Ленвіт, 2005. – 119 с.
2. Хоменко О. В. Іншомовна підготовка студентів економічних спеціальностей в контексті глобалізації: монографія / О. В. Хоменко. – К. : КНУТД, 2014. – 364 с.
3. Хоменко О. В. Іноземні мови у вищих економічних освітніх закладах Китаю / О. В. Хоменко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / [гол. ред. А. А. Сбруєва]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – № 3 (37). – С. 70–79.
4. Recommendation № R (98) 6 of the Committee of Ministers to member states concerning modern languages. Council of Europe. Committee of Ministers. DOI: 10.2753/EUE 1056-4934310196.

References

1. Prohrama z anhliys'koyi movy dlya profesiynoho spilkuvannya. Kolektyv avtoriv: H. Ye. Bakayeva, O. A. Borysenko ta in. – K. : Lenvit, 2005. – 119 s.
2. Khomenko O. V. Inshomovna pidhotovka studentiv ekonomichnykh spetsial'nostey v konteksti hlobalizatsiyi: monohrafiya / O. V. Khomenko. – K. : KNUTD, 2014. – 364 s.
3. Khomenko O. V. Inozemni movy u vyshchyykh ekonomichnykh osvithnikh zakladakh Kytayu / O. V. Khomenko // Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi / [hol. red. A. A. Sbruyeva]. – Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2014. – № 3 (37). – S. 70–79.
4. Recommendation № R (98) 6 of the Committee of Ministers to member states concerning modern languages. Council of Europe. Committee of Ministers. DOI: 10.2753/EUE 1056-4934310196.